

Bromsebyåns utlopp ur Tärnan, 2015-02-11.

Skogsroten och Exermans.

Efter boken om min hemby i Roslagen, Anderssvedja, som blev klar i somras, har jag inlett arbetet med en bok om den gård i skogen, Hersbyön, som vi arrenderade av Östanå gods i 25 år. Men tangenterna går inte alltid raka vägen utan ger sig gärna ut på en egen liten omväg och plötsligt befann jag mig istället vid några andra gårdar i det område som t.o.m. i husförhörlängderna kallades för "Skogsroten": Tärnholm och Bromseby och den här gången framför allt torpen Nöjden och Exermans, kära platser som jag besöker regelbundet, oftast på vintrarna när isen ligger på sjön Tärnan. Faktum är att vi stod i kö hos Danviken för att få hyra något av ställena för sådär trettio år sedan och vi låg tvåa när Exermans skulle byta hyresgäst, men vi kom inte närmare än så. Istället blev det som sagt ett torp under Östanå. Nu till saken!

Vi börjar med en bild från den 11 februari 2015: Dammen vid Bromseby, eller Brymsaby som det hette 1389, enligt Harald Skoglund i hans intressanta bok om Garnsbygden i Vallentuna. Gården med tillhörande kvarn donerades en gång för länge sedan till Klara kloster. När Gustav Vasa drog in klostret överfördes gården till dåvarande Stockholms hospital som bytte namn när det senare – även det på order av Gustav Vasa – flyttades till Danviken. Stiftelsen Danvikens hospital, som fortfarande driver Danvikens sjukhem, äger än idag marken. Men kvarnen lades ner på 30-talet och sågen flyttade och byggde nytt vid Granby i Angarn 1942. Därefter bedrevs sporadisk sågning i det gamla såghuset fram till 1957. Tills för några år sedan fanns, förutom dämnet, en vacker magasinsbyggnad, ett utedass med spetstak och en torpstuga. Kvarnen och såghuset och mangårdsbyggnaden revs på 1960-talet. Den stora ladan stod ännu kvar när jag kom hit första gången i början av 70-talet men revs några år därefter.

Idag hade jag sällskap av en strömstare som satt på iskanten uppströms längs stigen till torpet Exermans, där en gång mjölnaren bodde och det om lördagskvällarna

hölls dans på berghällen framför stugan, enligt den muntliga tradition som vi har fått berättad för oss. Idag var det tyst och stilla även här och tyvärr tycks den som nu hyr stället inte ta lika väl hand om det som den föregående hyres-gästen. Det ensliga torpet ligger vid ingången till det som det gamla paret som vi träffade här i början av 90-talet kallade för Gudadalen, den dalgång som sträcker sig ända bort till Kavelbron på vägen mellan Hersby och Hersbyön. Då fanns det en gammal stig att vandra på men idag är det oframkomligt efter alla kalhyggen med efterföljande granplanteringar, så nu blev det till att ta en omväg. Men lodjuren, en hona med årsunge, som hade gått före mig när jag åkte skidor här förra vintern hade krupit rätt igenom gran-djungeln bort till nästa sjö.

Den 26 januari 2016 passerar jag återigen Bromseby, som jag skrev om vid samma tid förra året. Nu hade Danvikens hospital rivit bort de sista husen, det vackra magasinet och den lilla stugan, och dasset följde väl med av bara farten. Men torpet Exermans ligger kvar. Det ser tyvärr ut som att det står tomt igen och har börjat förfalla. Men kanske inte: Någon hade sedan förra året märkt upp den gamla stigen upp till skogsbilvägen.

När vi nu den 8 mars 2021 återigen går vandrigen förbi den stora eken bort mot det öde Bromseby, bara strömstaren vaktar stället, och jag efteråt forskar litet mer i saken så klarnar bilden något; men inte helt. Namngivningen av de två torpen kring Bromseby, det som på dagens kartor heter Nöjden och ligger i en skogsglänta till vänster innan man kommer fram till Bromseby, och det som heter Exermans och ligger i skogen ovanför dämnet vid Bromseby, är litet oklar. På Generalstabskartan från 1877 och den Häradsökonomiska kartan från 1901-06 är det som vi kallar Exermans utmärkt som "BT" = Båtsmanstorp – men gårdsnamnet finns inte utsatt på de kartorna. Enligt Harald Skoglund ska ett båtsmanstorp ha legat under

Hersby men enligt ett beslut 1799 skulle det flyttas till Harsjön. På 1728 års karta över Fastarby mfl gårdar finns en "Båtsmans Stuga" inritad på en udde i södra delen av sjön Hersen. Enligt den äldsta husförhörlängd som finns bevarad i Garns socken, 1749- 71, finns det faktiskt en "Hertsby udde" där båtsmannen Joh. Hallén (f. 1691) bor med hustru och tre barn. Han ersätts 1752 av en Wahlberg (f. 1728). 1762 - 85 saknas uppgift om båtsmän vid Hertsby i husförhörlängden. När det återigen dyker upp en båtsman heter han Adolph Fred Exerman (f. 1745). Hustrun heter Aina Eriksson (f. 1841). Under den här perioden antecknas att Adolph Fred dör och ersätts av Joh. Eric Exerman (f. 1732) och hustrun Stina Svensdotter (f. 1742). Det görs en notering om något 1799 men paret verkar ha bott kvar till ca 1814 då de står som flyttade till "Nydahl" på Bromseby egor. Båtsmanstorpets på udden i Hersen rivs antagligen därefter eller flyttas till sin nya plats. Det klar görs aldrig var Nydahl ligger, men det bör vara ett av torpen vid Bromseby och inte vid Harsjön (eller Harsjöarna, där fanns redan ett ställe, Skogvaktartorpets, idag heter det Möbundet, och på 1800-talet togs det upp ett annat torp, Sjöberg, som numera är borta). Det står bara att båtsmannen bor i "No 39 Bromseby båtsmanstorp". Båtsmännen heter alla, efter Adolph Fred. Exerman i efternamn ända fram till den sista, Gustaf Wilhelm Exerman, som dör 1917. Då nämns för första gången ett namn på båtsmanstorpets, "Nöjden". Det verkar i mina ögon som litet konstigt. Om alla båtsmännen på Bromseby hetat Exerman så är det väl troligast att det gett namn till dagens "Exermans". Men det kan ju också vara så att "Nydahl" förvrängts till "Nöjden"; men det är mindre troligt. När maken dött bor Gustaf Wilhelms hustru Stina Maria Nilsdotter kvar tillsammans med yngsta dottern Elna Maria. Paret hade fått tio barn, men fem av dem dog i unga år, fyra i difteri med några dagars mellanrum i december 1880. Stina Maria dör 1922 och då flyttar/flyttas dottern Elna Maria, som, enligt prästens anteckning är "mindre vetande", till "Gillberga ålderdomshem", 40 år gammal!

Det militära indelningsverket med båtsmän hade upphört

1901 så Gustaf Wilhelm, som tillträtt kring 1860, blev den siste båtsmannen vid Bromseby. Kanske tog sedan de mjölnare över, som anordnade dans på den vackra hällen framför stugan!

Anna-Lisa Berggren om Exermans.

1980 intervjuade Ola Nordlund Anna-Lisa Berggren i Pukeby bland annat om hennes erfarenheter från Exermans och de som bodde där.

"Anna-Lisa Berggren, som kom till Pukeby som nioåring och sedan bodde där under hela sin ungdomstid, har berättat om Exermans för mig.

Gustaf Wilhelm kom ursprungligen från Öland. Han gick omkring på olika gårdar och propagerade för nykterhet och nykterhetslogen han var med i. Gustaf var en välkommen och välkänd gäst i gårdarna, duktig på många sätt. Han kunde till skillnad från sin fru och dotter både skriva och räkna.

Det märktes, att det var han, som bestämde hemma, menar Anna Lisa.

Den 11 januari 1917 dog Gustaf Wilhelm Exerman, 78 år gammal. Han lämnade inte mycket efter sig ekonomiskt sett, när han dog. Hans fru Maria, som också kom från Öland, och dottern Elna fick leva på en pension på 3 kroor i månaden, vilket ju inte räckte långt. Kommunen bidrog dessutom med ett par skor till dottern Elna. För att hon skulle slita jämnt på dem och skorna skulle räcka längre, fick hon så pass stora skor, att hon kunde ha varje sko både på höger och vänster fot.

För att de skulle klara sig fick de mat och annan hjälp från Hersby, Pukeby och Bromseby förstås. Alla försökte hjälpa dem. "Det var en fattigdom som man har svårt att förstå idag", säger Anna-Lisa Berggren.

När det var slakt eller bak någonstans, skickade Maria ofta sin dotter Elna för att fråga, om de kunde få lite. Dagen efter kom hon och tackade.

Tidigt på morgnarna hände det, att Elna kom gående förbi

Pukeby mot handelsboden i Asätra cirka 5 - 6 kilometer bort. Där brukade hon fråga handlare Bengtsson om hon kunde få lite kaffe till mamma.

Elna var stor och kraftig och hade ett långt, svart hår. Det håret samlade förstås på sig en hel del ohyra. Med jämna mellanrum blev det avlusning på hällen framför torpet med tidningar på den.

Maria var trots ett hårt, långt liv ganska pigg och försökte hålla ordning på torpet. Det hände till och med att hon gick ända fram till Össebygarn.

Anna-Lisa var hos Exermans då och då. Ibland sade hennes mor till henne och hennes bror att gå vägen över skogen till Exermans med lite mat, bröd, smör, ost, kött eller vad det kunde vara.

Ett slag bodde Anna-Lisa i Bromsebys mangårdsbyggnad och då var det ju nära till hands att gå upp till Exermans. Bl.a. hjälpte hon dem att skriva brev. Främst ville Maria skriva till sina söner. En son var mjölnare i Österåker, en annan hade bytt namn till Lindström och arbetade i Stockholm. Det hände, att de kom och hälsade på ibland. Minst två av de fyra sönerna levde alltså in på 1920-talet.

Glöm inte att skriva "Våra bästa hälsningar" brukade Maria avsluta dikterandet av brevet med. "Glöm inte det!" Anna-Lisa visade en form av skål som hon fått för alla skrivna brev.

År 1923 var troligen det sista år som någon bodde året om på torpet. Det året dog Stina Maria Nilsdotter, 82 år gammal. Elna Maria Wiktorina flyttade till ålderdomshem i Össeby-Garn. Hon dog troligen någon gång på 1950-talet omkring 70 år gammal. Hon lär ha varit den sista Exerman.

Nu har skogsmössen fått hyresgäster till sällskap i torpet. Det är klart, att någon el-värme eller vatten inte finns indraget nu heller. Vatten får de ta med från stan. Sedan gäller det att hålla fyr i spisen. Det är en gammal Husqvarna-spis, en sådan som spritt värme i många torp och gårdar, t.ex. Tärnholm. De brukar bevara värmen bra. Fast nog ligger temperaturen en kall vårdag ner mot tio grader. Bakugnen finns också kvar.

Hyresgästerna trivs där. Det är vackert, friskt, lugnt och skönt – i alla fall under större delen av året.

Måtte Bromseby båtsmanstorp få stå kvar länge och vittna om hur det var för storfamiljen Exerman. Kanske hoade ugglan då liksom nu."

(Ur Ola Nordlunds uppsats om Bromsebytrakten (1982), hela uppsatsen kan beställas som pdf-fil från Ola, olanordfru@gmail.com)

TEMPLAR-ORDEN.
SVERIGES STORTEMPLERS JURISDIKTION.

Kvartals-Rapport
för det kvartal, som slutar den 30 Sept 1922.
från Templet nr 311. Västerås
i Bromseby af Hersbyöns län.

	Bröder	Systrar	Summa
Godkände vid kvartalets början			14
Utgått under kvartalet			16
Utgått på grund af bort			
Merindgående			
*) Summa	13	11	24
Utgått för löfvesbrott	2	5	7
Utgått för			
Utgått ur Orden (på egen begäran)			
Utgått på grund af bort			
*) Summa	2	5	7
Godkände vid kvartalets slut			17
*) Summa	13	11	24

*) Första och sista summan måste bli lika, om rapporten är riktig!

Förordnanden under nya kvartalet:
 Först. Carl Nilsdotter O. T., postadress:
 And. Carl Nilsdotter S., postadress:
 Tred. Anton T. Exerman St., postadress:
 Fjärde Smickaren T. D.:
Niklas Niklasson, postadress: Össeby-Garn

Templet sammanträder kvarje dag kl. em i
 (tydlig uppgift å mötesplatsen!)

V., O. T. och S. under tillräckliga kvartalet, intyga härmed riktigheten af ovanstående rapport.
Carl Nilsdotter O. T. Carl Nilsdotter S.

Göteborg, 1901. Tryckt hos G. O. F. Svanen.

F.d. Båtsmanstorpet Exermans vid Bromseby i ÖssebyGarns s:n. Ca 1980 (överst, foto: Ola Nordlund), 8 mars 2021 (nederst). 2023 när detta skrivs står torpet tomt sedan några år tillbaka, men nu ska, enligt uppgift från Danviken, en väg dras fram till stället för att därefter säljas.

1728 års karta som reglerar rågångarna mellan Starby, Fastarby mfl fastigheter. "Båtsmans Stugan" finns inritad längst ner i bilden, på Hertsby udde i sjön Hersen. Idag, när man åker förbi där på vintrarna, på sommaren är det oländigt att ta sig dit, är det svårt att tänka sig att där bodde en båtsmansfamilj en gång i tiden. Men bävern slog sig ner där för ett par år sedan (överst t.v.).

Den gamla körvägen mellan Bromseby och Hersby, strax efter Exermanstorp. Borde ha klassats som en hålväg och skyddats, men så gjordes inte. Efter avverkningen helt förstörd. Bilden tagen 1 november 1985 (t.h.).

Skogsbilvägen har börjar byggas, Bromsebyön den 3 januari 1985. Bilden tagen inifrån den skogshuggarkoja från 60-talet(?) som stod kvar ungefär mitt på Bromsebyön (nederst t.v.).

En tur till Hertsby Udde.

Skogsrotens båtsmanstorp i Garns socken låg besvärligt till.

Det gick en stig eller en enklare körväg i däliden mellan de höga bergen ner till Hertsby udde. Kanske var den lättare att gå på den tiden när det bodde folk här och skogen var betad och innan nutidens skogsbruk kört sönder och röjt sly tvärs över stigen. Den siste båtsmannen gick härifrån en dag i det första decenniet på 1800-talet men kanske brukades den lilla ängsbit som hörde till stället ännu en tid.

Häromdagen tog vi oss ner till udden. Svartmesen sjöng för oss och sånglärkorna sträckte över våra huvuden; äntligen vår! Grävlingen hade varit ute och luftat sig på natten, kanske var de rentav två som hade gått tillsammans. Två vildsvinsspår korsade vår väg; någonting som vår båtsmanfamilj aldrig råkade ut för. Vi letade efter spår från torpet och hittade den "Äng af förra Båtsmanstorpet" som lantmätarens skrev in i laga skiftesprotokollet från 1841. Den var dikad så kanske hade den t.o.m. varit åker ett tag. Resten av marken mellan bergsknallarna hade han värderat som "afrösningsjord", dvs mark som lantmätaren bedömde som "inte odlingsvärd". Några spår efter husen som legat här hittade vi inte. Däremot bor här numera bävern, jag trodde att de hade övergivit hyddan men den såg ut att vara använd; intill låg några nyligen fällda småbjörkar. Någon bäver lär inte ha funnits i sjön på båtsmannens tid, även om den utrotades i Sverige först 1871; efter återinplantering har den som bekant återkommit på bred front!

En stor ek vaktar udden, kanske planterades den som vårdträd i början av 1700-talet; den och åkerlappen och anteckningarna i husförhörlängden och lantmätarens protokoll får så här långt bli minnet av ett torp och en båtsmanfamilj som bodde här för 200 år sedan! (2021-03-15)

"Herstby udde", 14 mars 2021. Den f.d. åker som hörde till båtsmanstorpet (överst t.h.): bäverhyddan (nederst t.v.) och bäverns några år gamla "kalhygge" (t.h.).